

האכלת קטן במאכלות אסורות

פתיחה

האם ניתן לתת לקטן לאכול מוצרים ללא השגחה, שיש בהם חשש לערבוב של מאכלות אסורות? במחשבה ראשונה נראה פשוט כי מאחר וההורים מצווים להפריש קטן מאיסורים, פשוט שאסור להם להאכיל את הקטן במוצרים אלה. ברם, מתוך עיון בסוגיתנו, ובשאלת גדרי חובת הפרשת קטן מאסורים, נראה כי הדברים אינם כה פשוטים.

מינקת עובדת כוכבים

האם ניתן לתת לאישה עובדת כוכבים להניק תינוק יהודי? בגמרא, מצינו סתירה בעניין זה. המשנה בע"ז (כו.) קובעת כי הדבר אפשרי, אולם מדברי הגמרא ביבמות משמע שהיתר זה מצומצם לשעת הסכנה בלבד, וז"ל:

"תא שמע: יונק תינוק והולך מעובדת כוכבים ומבהמה טמאה, ואין חוששין ביונק שקץ, ולא יאכילנו נבלות וטרפות שקצים ורמשים, ומכולן יונק מהם ואפילו בשבת, ובגדול - אסור; אבא שאול אומר: נוהגין היינו שיונקים מבהמה טהורה ביום טוב. **קתני מיהא: אין חוששין ביונק שקץ! התם משום סכנה.** אי הכי, גדול נמי! גדול בעי אומדנא. קטן נמי ליבעי אומדנא! אמר רב הונא בריה דרב יהושע: סתם תינוק מסוכן אצל חלב" (קיד:).

הראשונים בסוגיתנו מנסים ליישב את הסוגיות, והר"ן בפרושו סוקר את השיטות המרכזיות:

שיטה אחת היא שיטת הירושלמי המבאר שגם משנתנו עוסקת בשעת הסכנה.

שיטה שנייה היא המובאת בדברי הרשב"א, ולפירושה איסור יניקה מנוכרת שונה מאיסור האכלת תינוק בחלב טמאה. זאת משום שאיסור זה מהווה סכנה רוחנית לתינוק היונק, העלול להדבק במידותיה ותכונותיה של הנוכרת¹.

ברם מתוך הסוגיות נראה כי אין חולק על הנחה כי תינוק מסוכן אצל חלב, ובמקום שבו לא מצוי חלב כשר להאכלת תינוק יש להאכילו בחלב טמאה. לעומת זאת לגבי מאכלות אסורות הבריתא סותמת לאסור ואין היא מגדירה אכילה סתם כצורך גדול של שעת הסכנה.

הפרשת קטן ממאכלות אסורות

מתוך עיון בדברי הגמרא והראשונים נמצאנו למדים כי קיימים שני סוגים של חובת הפרשה מאיסורים:

1. הגמרא ביבמות אותה ראינו לעיל, דנה בחובת הפרשה כללית, ומביאה פסוק כמקור להלכה זו:

"תא שמע: כל נפש מכם לא תאכל דם" (ויקרא י"ז) - להזהיר הגדולים על הקטנים; מאי לאו דאמרי להו לא תאכלו! לא, דלא ליספו להו בידים" (יבמות קיד:).

2. הרמב"ם (הל' מאכלות אסורות פ"ז, הלכה כח) מחדש שקיימת חובת הפרשה ממאכלות אסורות הנובעת מדין חינוך² וזאת ע"פ הפסוק 'חנוך לנער ע"פ דרכו'³. הגמרא בערובין מעלה רובד נוסף והוא אתי לאסרוחי כלומר הרגלת קטן למציאות של איסור יכול לגרום לעשות עברות בגדלתו.

קטן העושה לדעת אביו

המשנה בשבת קובעת כי יש למנוע קטן הבא לכבות את הדלקה בשבת. ומבאר הגמרא:

"אבל קטן שבא לכבות אין שומעין לו מפני ששביתו עליה. שמעת מינה: קטן אוכל נבלות - בית דין מצווין עליו להפרישו? - **אמר רבי יוחנן: בקטן העושה לדעת אביו**" (שבת קכא:).

מדברי הגמרא עולה כי ישנו הבדל מהותי בדין זה בין אביו של הקטן לשאר העולם. מדוע? נראה כי ניתן להעלות שני כיוונים:

(א) קטן קשור לאביו בצורה הדוקה. הקטן משמש כמעין ידו הארוכה של האב כך שכל מעשיו מיוחסים ישירות לאב.

(ב) ישנה חובה כללית על האדם להשבית את כל 'רכושו' בשביעי, כדברי הכתוב 'לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ועבדך'. חובה זו קיימת דווקא בקטן העושה לדעת אביו אך אם הוא עושה לדעת עצמו אין הדבר נחשבה כהפרת השביתה⁴.

פסק השו"ע - חובת ההפרשה של האב

כותב השו"ע:

"קטן אוכל נבלות אין ב"ד מצווין להפרישו, אבל אביו מצווה לגעור בו להפרישו מאיסור דאורייתא ולהאכילו בידים אסור אפילו דברים שאסורים מדברי סופרים; וכן אסור להרגילו בחילול שבת ומועד ואפי' בדברים שהם משום שבות. הגה: וי"א דכל זה בקטן דלא הגיע לחינוך, אבל הגיע לחינוך צריכים להפרישו. וי"א דלא שייך חינוך לבית דין" (או"ח סימן שמג).

השו"ע פוסק את דברי הגמרא בשבת כי רק אביו של הקטן מצווה להפרישו מעברה ולא ב"ד, והרמ"א מצמצם את חובת הגערה של האב לאיסורי דאורייתא בלבד. מניין לרמ"א חידוש זה?

2 עיין בשיעורינו על מסכת ברכות, שם עסקנו במספר שיעורים בדין חינוך.

3 יש לציין כי בעל היראים המובא בתוספות ישנים (יומא פא.) סובר שלא קיימת מצווה לאפרושי קטן מאיסורים הנובעת מדין חינוך. וז"ל: "דחינוך לא שייך אלא שיעשה מצוה ולא אפרושי מאיסורא...".

4 הבנה זו עולה בדברי המ"ב סימן שלד שער הציון אות נד

1 סיוע לכיוון זה מצוי בדברי המדרש (מדרש רבה פ"א סימן כה) המספר כי בת פרעה דאגה למינקת עבריה משום שמה שרבו לצורך חלב עובדת כוכבים. על פי שיטה זו עולה לכאורה כי אין להאכיל תינוק במאכלות אסורות שלא בשעת הסכנה.

כותב הרמב"ם:

שיטת הב"ח- המצב הקוגניטיבי של הקטן

האם יש לחלקבין סוגים שונים של קטנים? באחרונים מצינו חלוקות שונות:

הב"ח (סי' שמ"ג) דן בדברי הרמב"ם בהלכות שבת שהבאנו לעיל, והוא מבין אותם באופן שונה. בסוף ההלכה כותב הרמב"ם כי כאשר האב קיים ואין הוא מפריש את בנו מאיסור דרבנן, אין ב"ד גוערים בו. מכאן מדויק הב"ח כי אילו היה מדובר באיסור תורה, ב"ד היו לוקחים את האחריות וגוערים בקטן, וזאת משום שלב"ד יש חובת הפרשה לקטן אשר הגיע לגיל חינוך. מדברי הב"ח עולה כי בכל הקשור להלכות הפרשה מאיסורים, יש לחלק בין הגילים.

חלוקה נוספת אנו מוצאים בדברי המשנה ברורה:

"אבל החינוך בל"ת בין של תורה בין של דבריהם הוא בכל תינוק שהוא בר הבנה שמבין כשאומרים לו שזה אסור לעשות או לאכול, אבל תינוק שאינו בר הבנה כלל אין אביו מצווה למנועו בע"כ מלאכול מאכלות אסורות או מלחלל שבת אפילו באיסור של תורה כיון שאינו מבין כלל הענין מה שמונעו ומפרישו וכן אם הוא כהן אין צריך להוציאו מבית שהטומאה בתוכו אא"כ הוא בר הבנה אזי מצוה על אביו להוציאו כדי להפרישו מן האיסור מחמת מצות חינוך".

מקור דבריו של המ"ב הינו בספר אסור והיתר, ממנו משתמע כי בכל הנוגע לקטן שאינו בר הבנה כלל, אין חובת הפרשה כלל ומותר אף להאכילו איסורים. המ"ב לא מאמץ באופן טוטלי את ההיתר הנ"ל, ומסביר כי במצב שהקטן אינו בר הבנה כלל אז לאביו אין חובת הפרשה אולם להאכילו בידים ודאי שאסור לו⁵.

בעל התניא ב'שו"ע הרב' מביא גם הוא את שיטת המקלים ומסביר שלשיטתם אין חובת הפרשה בקטן זה משום שחז"ל לא גזרו על הפרשת קטן שאינו בר הבנה, וז"ל:

"ויש אומרים שכל שהוא לצרכו של תינוק כגון אכילה ושתיה לא גזרו בו חכמים כלל, ומותר להאכילו בידים כל דבר שאין איסורו אלא מדברי סופרים אם צריך לכך אע"פ שהגיע לחינוך אבל אם אינו צריך לכך אסור להאכילו אפילו אינו בר הבנה (ואביו צריך למחות בו אם הוא בר הבנה) אפילו באיסור דברי סופרים שהרי אסור להניקו חלב אמו אחר כ"ד חדש אע"פ שאין איסור חלב אשה אלא מדברי סופרים הואיל ואינו צריך לו אחר כ"ד ויש לסמוך על דבריהם להקל בדברי סופרים אם הוא צריך לכך ואין שם נכרי להאכילו על יד".

"קטן שעשה בשבת דבר שהוא משום שבות כגון שתלש מעציץ שאינו נקוב או טלטל בכרמלית אין בית דין מצווין להפרישו, וכן אם הניחו אביו אין ממחין בידו" (הל' שבת פכ"ד הלכה יא).

בניגוד לדברי הרמ"א, מדברי הרמב"ם עולה כי אף באיסורי שבות קיימת חובה על האב להפריש את בנו.

הצד השווה שבדברי שניהם הוא כי בנוגע לחובת הפרשת הקטן אנו מקילים באיסורים דרבנן. מדוע?

לבעל ערוך השולחן יש ביאור לכך, וזו לשונו:

"והרי ודאי בכל האיסורים יש חילוק זה אמנם אורחא דמילתא כן הוא דבענייני אכילה שיש לו תאוה בודאי אוכל על דעת עצמו משא"כ במלאכת שבת שאין בזה תאוה כל כך בזה יש לנו לחקור על דעת מי הוא עושה ולכן בכיבוי דליקה צווי הש"ס והרמב"ם לחקור בזה. וזהו באיסור דאורייתא, אבל באיסורי שבות אין עלינו לחקור ואמרינן מסתמא עושה על דעת עצמו וזהו שחידש הרמב"ם בכאן דקטן העושה בשבת דבר שהוא משום שבות אין ב"ד מצווין להפרישו כלומר דאין לנו לחקור שמא עושה על דעת אביו ולכן מסיים וכן אם הניחו אביו אין ממחין בידו כלומר דלכאורה מדאביו הניחו מסתמא עושה על דעת אביו" (סימן שמג).

ראשית מחדש 'ערוך השולחן' שיש להבחין בין איסורי שבת לאיסורי מאכלות אסורות. באיסורי שבת סביר יותר כי הקטן עושה פעולות שלא על דעת עצמו, אולם במאכלות אסורות קיימת סבירות גדולה יותר שתאוות האכילה היא שהביאה את הקטן לעבור על האיסור.

לכן באיסורי שבת חובת ההפרשה החלה על האב גדולה יותר, מכיון שעלינו לברר האם קטן עשה על דעת עצמו או על דעת אביו. אולם גם באיסורי שבת, כאשר מדובר על איסורים דרבנן, כותב הרמב"ם שניתן להקל ואין חובה לברר יתר על המידה (יש לציין כי הסברו של ערוה"ש בדעת הרמב"ם תואם להסברנו הראשון בסוגיה בשבת לעיל, אודות הקשר המיוחד בין אב לבנו בנוגע לאיסורים).

בניסוח חריף יותר, ניתן לומר כי חובת הפרשה של הקטן איננה נובעת מן הקטן עצמו אלא מהגדול המשפיע עליו. לכן, כאשר לנ"ל יש השפעה צריך להתערב במעשיו. כך גם עולה מדבריו של הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות המדגיש כי חובת הפרשה תלויה במקור שהביא את הקטן למעשהו:

"קטן שאכל אחד ממאכלות אסורות, או שעשה מלאכה בשבת אין בית דין מצווין עליו להפרישו לפי שאינו בן דעת. במה דברים אמורים בשעשה מעצמו, אבל להאכילו בידים אסור ואפילו דברים שאיסורן מדברי סופרים, וכן אסור להרגילו בחילול שבת ומועד ואפילו בדברים שהם משום שבות".

5 דבריו של המ"ב מתיישרים על הלב שכן כפי שראינו הגמרא ביבמות מצמצמת את היתר האכלת תינוק שאינו בר הבנה לחלב ולא לשאר מאכלות אסורים.

לדעת בעל התניא ניתן לסמוך על שיטה זאת להקל בעת הצורך כאשר מדובר באיסור מדברי סופרים, ואין את אמצעים תחליפיים להמנע מהאכלת הקטן באיסור.

לסיכום, נראה כי בפוסקים ישנן שתי מגמות עקריות בנוגע לחובת הפרשת הקטן: יש שהבינו כי חובת ההפרשה היא על הגדול עצמו ולכן לכאורה לגילו של הקטן אין משמעות, ויש להפריש כל קטן. לעומתם שיטת המקלים המיוחסת לבעל או"ה הינה כי חובת ההפרשה הינה על הגדול, אבל רק ביחס לקטנים הפועלים מתוך הבנה. יתכן כי תפיסה זו נובעת מתוך תפיסה כי עבירה הנעשית ע"י בן אנוש שאינו מודע למעשיו - אינה נחשבת עברה.

למעשה, רבי משה פינשטיין נשאל האם מותר להכניס קטן חולה נפש שאיננו מודע למעשיו למוסד של נוכרים בו יאכילו נבלות וטרפות, והוא דוחה את השיטה המקילה:

"...ולכן צריך לומר דמצד זה שאנו אסורין להאכילו נבלות לא נחשב בר זביחה, ורק שמזה ראייה שהוא בכלל קבלת חיובי התורה, דאם לא היה בכלל החיוב כלל לא מבעיא שלא היה שייך לאסור לנו להאכילו נבלות מדאורייתא אלא אף מדרבנן לא היה לן לאסור כיון דהוא מעשה היתר ורק מדין חינוך לבד היה שייך לאסור שזה לא היה אלא בהגיע לחינוך וגם לא בחרש ושוטה, אלא משמע מזה שהם בכלל החיוב רק שעכ"פ כיון שאינם בני דעת הם פטורים לענין הקיום בפועל אבל מעשה איסור בעצם הוי ולכן אסורים אנחנו מלהאכילם בידים".

לדעת הרב פנשטיין גם אכילת איסור של קטנים שאינם בני דעת אסורה, וזאת משום 'שמעשה האיסור בעצם'. במילים אחרות, לדעת הרב פינשטיין מאכלות אסורות הם מעין רעל, ורעל מזיק לגוף גם כאשר האדם אינו מודע לו. ברם לדעת ה'איסור והיתר' איסורי אכילה אינם כרעל אלא הם חובת הגברא, כאשר 'אין גברא' מאחר שמדובר בשוטה, אין איסור.

• •
• כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון, תשס"ט •
• עורך: אביעד ביננשטוק •
• •
• בית המדרש הוירטואלי •
• מיסודו של •
• The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash •
• האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> •
• האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> •
• •
• משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 •
• דוא"ל: office@etzion.org.il •
• •